

УДК 81.26

**Да пытання аб удзеле балцкіх моў і дыялектаў у засваенні
беларускай мовай запазычаных назваў з заходнееўрапейскіх моў**

Ксяндзова Алена Уладзіміраўна

дацэнт кафедры агульнага мовазнаўства Мінскага дзяржаўнага
лінгвістычнага ўніверсітэта; кандыдат філалагічных навук
(г. Мінск, Беларусь)

alena_ksiandzova@tut.by

Ключевые слова: заимствованная лексика, адаптация заимствований, белорусско-балтское взаимодействие, говоры белорусского языка.

Keywords: borrowed vocabulary, adaptation of borrowings, Belarusian-Baltic cooperation, the subdialects of the Belarusian language.

Анотацыя. В тексте рассматриваются особенности употребления в белорусских говорах наименований с корнем *-кльнд-* с учетом их разнообразных вариантов (фонетических, словообразовательных, лексико-грамматических). Данные лексемы восходят к немецкому названию определенного вида деревянной обуви, который был распространен в XVII–XIX вв. на значительной части территории, где проживали балты и славяне. Производные слова используются в говорах белорусского языка для наименования человека хромого, колченогого. В процессе адаптации и под воздействием балтских диалектов произошли значительные изменения в фонетическом облике заимствованных лексем, а также появились новые слова, относящиеся к разным частям речи.

Abstract. The text discusses the features of the use in Belarusian dialects of names with the root of *-klynd-*, from phonetic, word-formation, lexical and grammatical perspectives. These tokens date back to the German name of wooden shoes, which were circulated in the seventeenth to nineteenth centuries in major parts of territory, inhabited by Balts and Slavs. Derived words are used in the dialects of the Belarusian language to name a lame, quivering person. In the process of adaptation and under the influence of the Baltic dialects new tokens changed phonetically and new words related to different parts of speech appeared.

Для айчыннага мовазнаўства пытанні, звязаныя з вывучэннем узаемазвязей паміж беларускай і іншымі мовамі свету, не губляюць актуальнасці на працягу многіх дзесяцігоддзяў. Пошук адказаў на іх дазваляе даследаваць не толькі адметныя рысы сучаснага працэсу моўнага кантактавання, але і звярнуць увагу на тыя асаблівасці, якія праяўляліся ў мінулыя часы і былі звязаны з культурным і сацыяльна-гістарычным узаемадзеяннем розных краін, іх моў і дыялектаў.

Як паказваюць назіранні лінгвістаў, пранікненне іншамоўнай лексікі краін Заходняй Еўропы ў беларускую мову адбывалася пераважна праз пасрэдніцтва польскай (у XIV-XVIII стст.) і рускай (у XIX-XX стст.) моў, што было звязана ў першую чаргу з іх адпаведным статусам і роляй у грамадска-палітычным і культурным жыцці тагачасных дзяржаў у адзначаныя гістарычныя перыяды [2; 5; 6]. Між тым нельга пакінуць па-за ўвагай пытанне ўдзелу балцкіх моў і іх дыялектаў у працэсе засваення запазычанай лексікі. Падмуркам для цеснага беларуска-балцкага моўнага ўзаемадзеяння паслужыла вельмі доўгае па часе суіснаванне і ўзаемапранікненне моў і культур суседніх балцкіх і славянскіх народаў, а вынікі гэтага кантактавання праяўляюцца на розных узроўнях моўнай сістэмы і з'яўляюцца цікавым аб'ектам лінгвістычнага вывучэння [1; 3; 4; 6]. Асаблівасцю працэсу беларуска-балцкага моўнага ўзаемадзеяння з'яўляецца тое, што яно было пераважна вусным, а не кніжна-пісьмовым, што адпаведным чынам праявілася ў шэрагу вызначальных рыс: некадыфікаванасці назваў, вялікай колькасці іх разнастайных варыянтаў, ужыванні ў асноўным у народна-гутарковым маўленні. Даследаванне запазычанай лексікі ў прапанаваным аспекце садзейнічае як вызначэнню асаблівасцей культурна-гістарычных кантактаў нашай краіны з іншымі краінамі Еўропы, так і асвятленню шэрагу пытанняў адносна ступені балцкамоўнага ўплыву ў фарміраванні лексічнага складу беларускай мовы і яе гаворак у розныя часы.

Мы спынімся на разглядзе назваў з каранем *-кльнд-*, якія ўжываюцца для характарыстыкі чалавека кульгавага, крываногага ў гаворках беларускай мовы. Функцыянаванне гэтых найменняў характарызуецца наяўнасцю вялікай колькасці варыянтаў (фанетычных, словаўтваральных, лексіка-граматычных), што адлюстроўвае адпаведную ступень адаптацыі дадзеных назваў у беларускіх гаворках: *кльнда, кльндаты, кліндаты, клендаты, клембаты, кльнбаты, кльмбаты, кльндач, клендач, клэндар, клендаха, клёмпа* [СПЗБ; НС; Сцяшковіч; ЗНС; ТС; Шаталава]. З лінгвагеаграфічнага пункту погляду вылучаюцца два асноўныя рэгіянальныя структурна-тэрытарыяльныя адасабленні гаворак, у межах якіх лакалізуюцца найменні з гэтым каранем: гродзенска-баранавіцкія гаворкі (тут зафіксавана найбольшая колькасць прыкладаў) і гаворкі цэнтральнага Палесся. У межах адзначаных груп гаворак ужываюцца таксама аднакаранёвыя лексемы *кльнды, клэнды, клінды* ў значэнні 'ногі' [СПЗБ; СГЦР; ТС; МММГ-77; ЖС; Сцяшковіч].

Як мяркуюць даследчыкі, гэтыя найменні былі ўтвораны шляхам семантычнага пераносу ад назвы драўлянага абутку *клёмбы* і ўзніклі ў выніку дысіміляцыі ў карані слова [ЭСБМ, 5, с. 54]. У гаворках беларускай мовы гэтая назва абутку зафіксавана ў разнастайных варыянтах (*клёмбы, клумбы, клумпы, кліумпы, клумны* і інш.) і пашырана пераважна ў цэнтральнай частцы паўночна-заходняй дыялектнай зоны, а таксама

спарадычна сустракаецца за яе межамі [СПЗБ; СГЦР; ЗНС; НС; 3, с. 385]. Паводле этымалагічных звестак, формай-крыніцай дадзенага наймення трэба лічыць усходняпруска-нямецкія назвы *klumpe*, *klompe* (< н.-ням. *klumpen* ‘драўляны абутак’), якія ў свой час распаўсюдзіліся ва ўсходнябалцкія, а праз іх – і ў славянскія мовы сумежных арэалаў (параўн. літ. *klumpė*, *klumpis*, *klumbė*, *klumbis*, лат. *klūmpas*, *klumpe*, *klumbas*, *klumpis*, польск. *kiumpie*, *kiompie*, рус. дьял. *клумба*, *клумпи* ‘тс’) [7, с. 78-79; СРНГ, с. 312]. Як адзначае У.М. Тапароў, у XVII-XIX стст. такі від абутку быў пашыраны на захадзе Літвы (у Жэмайці) і часткова ў Занямонні (у супрацьлегласць лапцям і абутку са скуры), а таксама на паўночным захадзе Беларусі і ў Польшчы – на тэрыторыі, якая прылягае да сучаснага балцкага арэала або была некалі балцкай [7, там жа]. Зараз гэты від абутку ўжо выйшаў з карыстання, а яго назва адносіцца да ўстарэлай лексікі.

У балцкіх мовах у выніку лексіка-граматычнага і словаўтваральнага развіцця засвоенай нямецкай назвы *klumpen* (>*klumpe*, *klompe*) узніклі дзеяслоўныя найменні *klumpti* ‘спатыкацца’, *klūmp̃roti* ‘павольна ісці’, *klimb̃roti* ‘кульгаць’ і пад. [гл.: ЭСБМ, 5, с. 54; 7, с. 82-83]. Можна меркаваць, што пад уплывам балцкіх моў гэтыя назвы з’явіліся і ў гаворках беларускай мовы: параўн. ужывальныя на Тураўшчыне дзеясловы *клэмбаць*, *клэмпаць* у значэнні ‘ісці’ [ТС].

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, у працэсе адаптацыі ў гаворках беларускай мовы і пад уздзеяннем балцкіх дыялектаў у структуры запазычаных найменняў адбыліся значныя змены. Сярод фанетычных асаблівасцей вылучаюцца наступныя: чаргаванні зычных *м//н*, *б//п*, *б//д*, з’яўленне на месцы каранёвага *у* ([u]) іншых гукаў (*е*, *і*, *ы*, *у*). Словаўтваральная і лексіка-граматычная адаптацыя запазычанняў прывяла да ўзнікнення ў беларускіх гаворках аднакаранёвых найменняў-характарыстык чалавека, якія належаць да розных часцін мовы: назоўнікаў (*кльында*, *кльындач*, *клендар*, *клендаха*, *клэмпа*), прыметнікаў (*кльындаты*, *кльындамый*, *клендаты*, *клембаты*, *кльынбаты*, *кльымбаты*). Вынікам непасрэднага балцкага моўнага ўплыву ў працэсе засваення нямецкіх назваў можна лічыць з’яўленне ў гаворках беларускай мовы дзеясловаў *клэмбаць*, *клэмпаць* (у параўнанні з літ. *klumpti*, *klūmp̃roti*, *klimb̃roti*).

Спісок літаратуры

1. Астрэйка, В.Д. Балта-ўсходнеславянскае занальнае моўнае ўзаемадзеянне / В.Д. Астрэйка // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка: XIII Міжнародны з’езд славістаў (Любляна, 2003): Дакл. беларус. дэлегацыі. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 18 с.

2. Булыка, А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII ст. / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.

3. Гринавецкене, Е.Й. Северо-западные белорусские говоры литовского пограничья / Е.Й. Гринавецкене, И.П. Ковальчук, Ю.Ф. Мацкевич, Е.М. Романович // Балто-славянский сборник / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М.: Наука, 1972. – С. 377-393.

4. Лексічныя балтызмы ў беларускай мове (Матэрыялы для абмеркавання) / АН БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 1969.

5. Мальцава, Т.А. Французскія запазычанні ў беларускай мове / Т.А. Мальцава. – Мінск: БДУ, 2010. – 335 с.

6. Станкевіч, А.А. Лексіка іншамоўнага паходжання ў беларускіх гаворках: дыс. ... д-ра філал. навук / А. А. Станкевіч. – Гомель, 1997.

7. Топоров, В.Н. Прусский язык: Словарь: К-L (*kirk-*laid-ik-) / В.Н. Топоров; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М.: Наука, 1984. – 439 с.

Принятые сокращения

ЖС – Жывое слова: зб. арт. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін. – Мінск, 1978. – 288 с.

ЗНС – 3 народнага слоўніка: дыялекталагічны зб. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; пад рэд. А.А. Крывіцкага, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск, 1975. – 352 с.

МММГ-77 – Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / пад рэд. М.А. Жыдовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ імя У.І. Леніна, 1977. – 114 с.

НС – Народнае слова: зб. арт. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; рэд. А.Я. Баханькоў. – Мінск, 1976. – 360 с.

СГЦР – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: у 2 т. / пад рэд. Е.С. Мяцельскай. – Т. 1: А–П. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – 287 с.

СПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5-ці т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – 5 т.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / АН СССР (РАН), Ин-т рус. языка; под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова. – Вып. 13. – Л.: Наука, 1977. – 358 с.

Сцяшковіч – Сцяшковіч, Т.Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т.Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.

ТС – Тураўскі слоўнік: у 5-ці т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; рэд. А.А. Крывіцкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.

Шаталава – Шаталава, Л.Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л.Ф. Шаталава; АН БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.

Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства; пад рэд. В.У. Мартынава, Г.А. Цыхуна. – Мінск: Навука і тэхніка (Беларус. навука), 1978–2017. – Т. 1–14.